

УДК: 159. 923. 2

Сидорчук Марина Степанівна

аспірант кафедри соціальної педагогіки

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

maryna.sms@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити особливості процесу самоактуалізації старших підлітків. Здійснено теоретичний аналіз підходів у науковій літературі до визначення поняття старшого підліткового віку та самоактуалізації у старшому підлітковому віці. Наведено основні принципи, яких слід дотримуватися при формуванні здатності підлітків до самоактуалізації, авторське визначення поняття «самоактуалізація старших підлітків».

Ключові слова: самоактуалізація; самовизначення; самосвідомість; самоідентифікація; старші підлітки; старший підлітковий вік; самоактуалізація старших підлітків.

Актуальність дослідження. В умовах сучасних соціальних та економічних перетворень висуваються високі вимоги до особистості людини і, в першу чергу, до її здатності самостійно зробити свій життєвий вибір і досягати поставлених цілей. Нині проблема розвитку та реалізації людського потенціалу постає в якісно новому аспекті. На думку психолога Г. Костюка [4] особливо актуальним є питання щодо необхідності створення умов для посилення мотивації підлітків до особистісного зростання, розвитку творчого потенціалу особистості та її самоактуалізації, що потребує вирішення нагальної проблеми вивчення умов саморозвитку особистості, її самоактуалізації. [4, 116].

Сучасна психологія стверджує, що потреба в реалізації накопичених сил найбільш актуальна в підлітковому віці. Цей період називають віком «інтеграції самосвідомості» (Л. Виготський) [3], «самоідентифікації» (Е. Еріксон) [9], «відкриття «Я» (І. Кон) [5], віком «пошуку рішень» (А. Мудрик) [7]. Таким чином, незважаючи на розбіжності в розумінні джерел розвитку особистості, практично всі наукові школи визнають підлітковий вік сенситивним для саморозвитку, самоактуалізації.

Метою даної статті є спроба визначити особливості процесу самоактуалізації старших підлітків.

Виклад основного матеріалу. Прояви самоактуалізації можна спостерігати на кожному віковому етапі людини. Проте, як зазначає Є. Вахромов, нижня вікова межа можливого прояву повноцінних актів самоактуалізації відноситься до підліткового віку і пов'язується в основному з:

- 1) набуттям підлітком понятійного рівня мислення;
- 2) наявністю визначеної зрілості механізмів центрального гальмування;
- 3) накопиченням у попередній період розвитку досвіду позитивного вирішення ситуативних проблем;
- 4) наявністю тенденції до саморозвитку у мотиваційній сфері [2].

Як доводить Є. Вахромов [2], у цей період можливий перехід від фантазування, мрій та ігрових мотивів, які домінують у дитинстві, до створення реальних життєвих планів і спроб їх реалізації завдяки багатоступеневій стратегії та саморегуляції. Саме у цих перших спробах самоактуалізації відбувається співставлення й узгодженість мотиваційної сфери, механізмів когнітивного аналізу і вольових аспектів, які необхідні для виконання задуманого. Успіхи у проявах самоактуалізації допомагають підлітку формувати ієрархічну структуру мотивів, оволодівати вищими формами емоцій та особистісного смислу. Акт самоактуалізації - це окрема кінцева кількість дій, виконуваних суб'єктом на підставі, свідомо поставлених перед собою в ході самореалізації, цілей і виробленої стратегії їх досягнення. І як доводить Є. Вахромов, кожен акт самоактуалізації завершується специфічною емоційною реакцією – «піковим переживанням», позитивним у випадку успіху, і негативним (біль, розчарування) - у разі невдачі.

До речі, характерні особливості самоактуалізації та самовизначення підлітка визначає Л. Божович: [1, 116]

- 1) усвідомлення себе в якості члена суспільства та конкретизація у новій суспільно значимій позиції, супроводжуємо прагненням зайняти нову, найбільш «дорослу» позицію;

2) самовизначення, базуючись на сформованих інтересах та прагненнях суб'єкта, припускає облік своїх можливостей і зовнішніх обставин та опирається на формуючий світогляд підлітка;

3) потреба у самовизначенні розглядається як потреба у формуванні певної змістової системи, в якій злити уявлення освіти й особі самому.

Окрім цього, Л. Божович виокремлювала спрямованість на майбутнє та розвиток тих внутрішніх процесів, які сприяють формуванню стійких і самостійних поглядів, оцінок, систем ставлення підлітків до оточуючих і самих себе [1].

Автор вважає, що дійсна самоактуалізація, тобто як системне новоутворення, пов'язана з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, виникає значно пізніше та є етапом, яким завершається розвиток особистості дитини [1, 116].

Практика засвідчує, що самоактуалізація через свою суперечність і неоднозначність не є одномірним конструктом, який можна описувати одним «скалярним» показником. Хоча значна кількість науковців погоджується з тим, що самоактуалізація особистості – це всебічний і неперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальна реалізація всіх її можливостей, адекватне сприйняття оточуючих, навколишнього світу і свого місця у ньому, багатство емоційної сфери і духовного життя, високий рівень психічного здоров'я і моральності.

Привертає увагу той факт, що в період навчання у старших класах в учнів актуалізуються певні якості:

- самосвідомість – як усвідомлення себе суб'єктом діяльності;
- самовизначення мети та сенсу власного життя;
- самоідентифікація та спрямованість на реалізацію засвоєних соціальних ролей;
- самовдосконалення через розширення суспільних відносин та активну соціальну діяльність.

Проте слід зазначити, що процес дорослішання – перехід з «дитини в підлітка» – незмінно супроводжується прагненням глибше зрозуміти себе, розібратися у своїх почуттях, настроях, думках, відносинах. При цьому, життя підлітка поступово

заповнюється якимись змістовними відносинами, інтересами, переживаннями. Саме в підлітковому віці починає визначатись певне коло інтересів, яке поступово набуває певної стійкості. У свою чергу, коло інтересів виступає психологічною базою ціннісних орієнтації підлітка. У цьому віці відбувається переключення інтересів із власного і конкретного на абстрактне і загальне, спостерігається зростання інтересу до питань світогляду, релігії, моралі й естетики. Окрім того, розвивається інтерес до психологічних переживань не лише власних, а й інших людей.

Здійснюючи аналіз проблеми самоактуалізації старших підлітків, ми вважаємо доцільним звернути увагу на ті психічні процеси, які відбуваються з особистістю у даний віковий період. Значну роль у цьому плані також відіграє самооцінка старшого підлітка, оскільки вона має значення не менше, ніж оцінювання його поведінки підлітка дорослими.

Без сумніву, самооцінка в підлітковому віці виступає важливим фактором психічного розвитку підлітка, регулятором і мотивом поведінки, хоча саме у підлітковому віці з'являється конфлікт між самооцінкою і власними домаганнями підлітка, якщо він не спроможний їх досягти. У таких випадках проявляються образа, недовіра, агресивність, непорозуміння з ровесниками. Адже прагнення старшого підлітка розібратися в собі й оцінити себе посилює підвищену чутливість до сприйняття думки інших. Не маючи ще чіткого уявлення про себе, він іноді буває невпевнений у правильності самооцінки і тому гостро переживає думку інших про себе, їх ставлення до нього. В дослідженнях психологів (Т. Дрогунової, Г. Собієвої) доведено, що це є однією із основних причин вразливості підлітка, невмотивованих, безпідставних, з погляду старших, бурхливих реакцій на зауваження чи певні життєві події тощо.

Водночас слід зазначити, що старший підліток більш об'єктивно починає ставитися до власних вчинків. Він більш активно проявляє схильність до самоаналізу, хоч і не завжди ще здатний розібратися в самому собі. Старші підлітки прагнуть знайти своє місце в житті, думають, ким бути, куди піти після закінчення школи, їх приваблюють складні справи, виконуючи які можна проявити свої знання

і здібності, проте відсутність досвіду не завжди дає їм змогу успішно здійснювати заплановане.

Звичайно, більшість людей не прагнуть внутрішнього вдосконалення та не шукають умов для самоактуалізації. Як правило, повної самоактуалізації досягають лише дуже обдаровані люди і за оцінкою А. Маслоу [6], їх менше ніж один відсоток. Перешкодою для самоактуалізації є те, що багато людей просто не усвідомлюють свого потенціалу, вони не знають про його існування і не вбачають в цьому сенсу. Для певних людей існує навіть відчуття небезпеки в тому, щоб стати на шлях самоактуалізації. Вони сумніваються у своїх здібностях, навіть бояться проявляти їх. Такі переживання А. Маслоу визначив як «комплекс Іони», який характеризується «страхом успіху, що стає перешкодою на шляху людини до почуття величі та самовдосконалення» [6].

На думку дослідника з питань психології особистості Л. Копець, часто тенденції до самоактуалізації гальмуються також певними нормами, що існують в соціальному та культурному оточенні. Властивість гальмувати мають культурні стереотипи маскулінності, традиційні уявлення про жіночу роль. Такі особистісні прояви, як співчуття, теплота, чутливість, якщо вони властиві людині, іноді можуть не сприйматися в соціальному оточенні. Окрім того, для самоактуалізації особистості потрібні дуже спеціальні умови. Якщо талановиті одинаки ще здатні самотійно вести боротьбу за себе і свої особистісні інтереси, то для актуалізації вищих потенціалів у загальній масі потрібні сприятливі соціальні умови і суспільне сприяння. Жодне з існуючих у людській історії суспільств не надавало оптимальної можливості для самоактуалізації всіх його членів [5, 203-204].

Не викликає сумнівів той факт, що приналежність до групи і почуття самоповаги – це необхідні умови для самоактуалізації, оскільки людина може зрозуміти себе, лише одержуючи інформацію про себе від інших людей. І навпаки, «існують патогенні механізми, що заважають розвитку особистості, серед яких можна назвати такі: пасивна позиція по відношенню до дійсності; витіснення чи інші способи захисту «Я», зокрема, проекція, заміщення, спотворення справжнього стану речей на противагу внутрішній рівновазі і спокою».

Зважаючи на те, що у підлітковому віці великого значення набуває референтна група, цей вік є найбільш сенситивним для здійснення самоактуалізації особистості. «Лише в підлітковому віці набувають значення деякі аспекти самоактуалізації, які в кращому випадку можуть бути реалізовані вже в зрілому віці», – вважає О. Мотков [5, 113].

На наш погляд, внаслідок самоактуалізації у старшому підлітковому віці спостерігаються зміни у структурі стилю життя особистості, що безпосередньо впливає на формування системи ціннісних орієнтацій.

Зрозумілим є той факт, що система цінностей особистості формується протягом усього життя, насамперед, у процесі її спілкування та діяльності. Проте більш інтенсивно цей процес відбувається у старшому підлітковому віці одночасно з формуванням самосвідомості. Основними у даному віці виступають такі цінності: ставлення до себе та інших як до цінності, чесність, творча спрямованість.

Висновки. Узагальнюючи досвід вивчення різними авторами проблеми самоактуалізації особистості, а також на основі результатів дослідження В. Русової [8] ми дійшли висновку, що теоретичними та практичними засадами такого особистісного підходу є:

- загальна психологізація навчального процесу з використанням предметної і особистісної диференціації та інтеграції навчання;
- концепція психологічної структури особистості;
- використання комплексної психодіагностики та концептуальної інтерпретації отриманих результатів;
- психологічне вивчення своєрідності особистості старших підлітків, що дає можливість виявити «особистісну винятковість» (термін В. Рибалки) дітей за підструктурами соціально-психолого-індивідуального виміру особистості [8].

Важливим моментом у процесі самоактуалізації особистості підлітка є прийняття відповідальності за свої дії. Самоактуалізація – це постійний процес розвитку своїх потенційних можливостей з метою досягнення творчої зрілості. За визначенням В. Франкла, «самоактуалізація – це не кінцеве призначення людини. Вона є наслідком і результатом здійснення сенсу життя».

Ми дотримуємося погляду В. Русової стосовно того, що при формуванні здатності підлітків до самоактуалізації доцільно використовувати запропонований науковцем «особистісно самоактуалізуючий підхід», основними принципами якого є:

- принцип усвідомлення самоактуалізації мотиваційно-сислової сфери особистості;
- принцип вивчення й оцінки структури особистісного потенціалу;
- принцип самоактуалізації і планомірного цілепокладання;
- принцип операціоналізації процесу самоактуалізації і втілення особистісного потенціалу в результати діяльності;
- принцип особистісного і суспільного емоційно-почуттєвого утвердження процесу і результату самоактуалізації [8].

Виходячи з дослідження робіт основоположників теорії самоактуалізації, ми прийшли до висновку, що логічно розглядати процес самоактуалізації старших підлітків як вроджену потребу, а соціальне середовище, його цінності і норми будуть визначати, чи стане ця потреба домінуючою.

Таким чином, *самоактуалізацію старших підлітків* у нашому дослідженні ми розглядаємо як процес актуалізації старшим підлітком власного потенціалу, внутрішніх ресурсів та використання їх як засобів та способів реалізації суті життєдіяльності.

Здійснений нами аналіз понять «самоактуалізація» та «самоактуалізація старших підлітків» стане в подальшому основою при визначенні оптимальних соціально-педагогічних умов зазначеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.:
2. Вахромов Е.Е. Самоактуализация и жизненный путь человека / Е.Е. Вахромов // Современные проблемы смысла жизни и акме. М.: ПИРАО, 2002. - С.147-164.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский; под ред. В.В. Давыдова. - М.: Педагогика, 1991. - 480 с.
4. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1988. –304 с.
5. Копець Л.В. Психологія особистості: навч. посіб./ Л.В.Копець.- К.:Вид. «Києво-Могилянська академія», 2007.- 406 с.

6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; под общ. ред. Г. А. Балла. – М. : Смысл, 1999. – 423 с.
7. Мудрик А.В. Самые трудные годы / А.В. Мудрик. - М.: Знание, 1990. - 62 с.
8. Русова В.В. Самоактуалізація особистості як інноваційна складова профільного навчання старшокласників // Порадник практичним психологам і соціальним педагогам // Науково-метод. щорічник. – К., 2006. – С. 113-120.
9. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон; науч. ред. А.А. Алексеева. - 2-е изд. - СПб.: Речь, 2000. - 415 с.

Рецензент

Капська А.Й., д. пед. н., професор

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА САМОАКТУАЛИЗАЦИИ СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ

Сидорчук Марина Степановна

аспирант кафедры социальной педагогики

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, г. Киев

maryna.sms@gmail.com

Аннотация. Сделана попытка очертить особенности процесса самоактуализации старших подростков. Осуществлен теоретический анализ подходов в научной литературе к определению понятия старшего подросткового возраста и самоактуализации в старшем подростковом возрасте. Приведены основные принципы, которых следует придерживаться при формировании способности подростков к самоактуализации, авторское определение понятия «самоактуализация старших подростков».

Ключевые слова: самоактуализация; самоопределения; самосознание; самоидентификация; старшие подростки; старший подростковый возраст; самоактуализация старших подростков.

FEATURES OF SELF-ACTUALIZATION OLDER TEENS

Maryna S. Sydorchuk

Postgraduate student of social pedagogy

National Pedagogical Dragomanov University

maryna.sms@gmail.com

Abstract. The article describes the features of the process of self-actualization older teens. The theoretical analysis approaches in the literature to the definition of older adolescents and self-actualization in older teens. The basic principles to be followed when forming ability of adolescents to self-actualization, the author's definition of «self-actualization older teens».

Key words: self-actualization; self-determination; self-awareness; identity; older adolescents; Senior adolescence; self-actualization older teens.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bozhovych L.Y. Personality and its formation in childhood. – SPb.: Pyter, 2008. – 400 p. (in Russian)
2. Vakhromov E.E. Self-actualization and way of life of man / E.E. Vahromov // Modern problems of the meaning of life and acme. – M.: PYRAO, 2002. - P.147-164. (in Russian)
3. Vyhotskyi L.S. Educational Psychology / L.S. Vyhotskyi; pod red. V.V. Davydova. - M.: Pedahohyka, 1991. - 480 p. (in Russian)
4. Kostiuk H.S. Selected psychological works. M.: Pedagogy, 1988. –304 p. (in Russian)
5. Kopets L.V. Personality Psychology: teach. guidances./ L.V.Kopets.- K.:Vyd. «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007.- 406 p. (in Ukrainian)
6. Maslou A. New frontiers of human nature / A. Maslou ; pod obshch. red. H. A. Balla. – M. : Smysl, 1999. – 423 p. (in Russian)
7. Mudryk A.B. The most difficult years / A.B. Mudryk. - M.: Znanye, 1990. - 62 p. (in Russian)
8. Rusova V.V. Self-actualization innovative constituent profile education senior // Advisor practical psychologists and social workers // Scientific Method. Yearbook. – K., 2006. – P. 113-120. (in Ukrainian)
9. Эрыксон Э. Childhood and Society / Э. Эрыксон; nauch. red. A.A. Alekseeva. - 2-e yzd. - SPb.: Rech, 2000. - 415 p. (in Russian)